

Versnelling van de landbouwontwikkeling in Afrika, maar hoe? Commentaar op het nieuwe boek van Henk Breman e.a. 2019 [1]

Door Toon van Eijk, gepensioneerd tropisch agronoom

Inleiding

Breman e.a. (2019) hebben een belangrijk en inzicht verschaftend boek geschreven. Zij onderkennen een hoopvolle tendens: “De Afrikaanse landbouwontwikkeling komt op stoom als gevolg van de bevolkingsgroei, tot uitdrukking komend in een stijgende trend van graanopbrengsten en kunstmestgebruik in veel landen” (p.vii). Als tropisch agronoom met ongeveer 20 jaar werkervaring in oostelijk en zuidelijk Afrika hoop ik van harte dat de landbouwontwikkeling doorzet [2]. In hun optiek is verbetering van de bodemvruchtbaarheid prioriteit. Zij schrijven dat in 2014 het gemiddelde wereldwijde kunstmestgebruik op landbouwgewassen ongeveer 135 kg/ha/jaar was, terwijl dat in sub-Sahara Afrika (SSA) nauwelijks 15 kg/ha/jaar was, dus ongeveer 10% van het wereldwijde gemiddelde (p.1). Breman e.a. zijn van mening dat kunstmestgebruik, toegepast in een context van *Integrated Soil Fertility Management* (ISFM), de ‘silver bullet’ voor de Afrikaanse landbouw- en plattelandsontwikkeling kan zijn (p.55). Ik ben het eens met Breman e.a. dat (gematigd) kunstmestgebruik, vooral in de vroege stadia van landbouwontwikkeling, een belangrijke component in ISFM kan zijn. Of het de ‘silver bullet’ voor de Afrikaanse landbouw- en plattelandsontwikkeling is, is een andere vraag, waar ik in dit artikel nader op in zal gaan. Dit artikel is een korte samenvatting van een langer Engels artikel dat hier gedownload kan worden.

1. Kunstmest als een *conditio sine qua non*

Volgens Breman e.a. is een significante toename in kunstmestgebruik een *conditio sine qua non* voor een toegenomen voedselzekerheid en voor de bijdrage van de landbouw aan sociaal-economische ontwikkeling (p.9). Zij zeggen vervolgens ook dat de ontwikkeling van een markt voor *inputs* een *conditio sine qua non* is voor de adoptie door boeren van kunstmest, verbeterde variëteiten en pesticiden. En hetzelfde geldt voor toegang tot product markten. Zonder deze beide goed ontwikkelde markten zullen de baten-kosten verhoudingen adoptie ontmoedigen (p.61). De ontwikkeling van effectieve en efficiënte input en product markten vereist, mijns inziens, vooral meer (economische en politieke) tegenmacht van boeren, die op zijn beurt sterke boerenorganisaties vereist. Breman e.a. merken ook op dat de belangrijkste componenten van een effectieve input en product marktontwikkeling wellicht verbeterde wegen en transportlogistiek zijn (p.61). Naast meer kunstmestgebruik zijn dus ook effectieve input en product markten en goede transportfaciliteiten volgens Breman e.a. een *conditio sine qua non*.

2. Arbeid als meest beperkende productiefactor

Breman e.a. merken op dat als gevolg van het lage niveau van mechanisatie er sprake is van veel zwaar, monotoon werk (*labour drudgery*), dat het boeren onaantrekkelijk maakt voor de jeugd en vrouwen onevenredig zwaar treft (p.46). Dit klopt, zoals ik in een andere publicatie uitvoerig heb betoogd [3]. Vooral jonge mannen trekken naar de stad, aangetrokken door een moderne levensstijl waarin handenarbeid weinig prestige geniet. Een witte-boorden mentaliteit overheerst: vieze handen en voeten krijgen wordt zoveel mogelijk vermeden. Ongelukkigerwijs, is (vrouwelijke) arbeid vaak de meest beperkende productiefactor in de vele regenafhankelijke landbouwbedrijfssystemen in oostelijk en zuidelijk Afrika. Voor een concreet voorbeeld verwijs ik naar het oorspronkelijke Engelse artikel, waarin het koffie-bananen bedrijf van mijn Tanzaniaanse schoonfamilie op de lagere hellingen van Mount Kilimanjaro ter sprake komt.

3. Sociaal-economische factoren

Breman e.a. hebben de zes beleidsmaatregelen geïdentificeerd met de grootste impact op landbouwontwikkeling. Dat zijn: kunstmest & ISFM, input & product marktontwikkeling plus waardeketen ontwikkeling, gunstige baten-kost verhoudingen van inputs, transport & handel, gemengde bedrijven, en vrede & sociale stabiliteit (p.61). Dus kunstmest in een ISFM context is de 'silver bullet', maar dient gecombineerd te worden met vijf andere beleidsmaatregelen om effectief te zijn, en bovendien moeten de landgebruiks zekerheid en gender gelijkheid bevorderd worden (p.63). Ook wordt het gebruik van verbeterde variëteiten en pesticiden aanbevolen. Het is lovenswaardig dat de auteurs onderkennen dat kunstmestgebruik als zodanig niet afdoende is, maar door minstens zeven andere beleidsmaatregelen geflankeerd dient te worden.

Het spreken over kunstmest als de 'silver bullet' kan misleidend zijn in de context van de voorbeelden die Breman e.a. geven van erg grote opbrengststijgingen, zoals verdubbelingen van oogsten in korte tijd. De ervaring leert dat grote opbrengststijgingen gerealiseerd kunnen worden met een relatief kleine groep boeren in korte tijd binnen het kader van goed georganiseerd projecten. De uitvoeringsproblemen beginnen echter pas vaak wanneer men probeert op te schalen naar grotere groepen boeren.

Breman e.a. schrijven ook dat effectieve beleidsmaatregelen samenwerking vereisen tussen beleidsmakers, handelaren, boeren en hun organisaties (p.63). De laatste zin van Dick Veerman, hoofdredacteur van de Foodlog website, in zijn korte beschrijving van het boek van Breman e.a. is: "Het moet gaan over gecoördineerde ontwikkeling vanuit de wil om samen iets te bereiken" [4]. Ik denk dat deze zin de discussie aardig samenvat, maar dan is de volgende vraag *hoe* deze wil en coördinatie te bereiken?

4. Uitstoot van boeren

De arbeidsproductiviteit in de landbouw in SSA is slechts een paar procent van die in Nederland. Deze enorme kloof maakt het welhaast onmogelijk voor boeren in SSA om met boeren in rijke landen te concurreren. Er is geen gelijk speelveld, niet in het technologische en niet in het politiek-economische domein. De modernisering van de Afrikaanse landbouw zal in een grote uitstoot van boeren resulteren, net zoals overall elders is gebeurd. Van den Ban (2002) zegt dat de schepping van voldoende arbeidsmogelijkheden voor de miljoenen boeren die uit de landbouw gestoten zullen worden, een enorm probleem is waarvoor nog geen oplossing is [5]. Volgens mij is dit het grootste probleem in de modernisering van de landbouw in SSA. Wat voor soort werkgelegenheid kan er gecreëerd worden buiten de landbouw voor miljoenen slecht geschoolde boeren? Ik heb geen idee. Een verwerkingsindustrie van agrarische producten levert nooit voldoende banen op.

Breman e.a. onderkennen het gevaar van 'urbanisatie zonder industrialisatie' en de urgente noodzaak om veel werkgelegenheid buiten de landbouw te creëren. Het beleid van 'landbouw voor ontwikkeling' dat zij bepleiten, dat op zich logisch is, resulteert wel in een uitstoot van boeren waarvoor geen alternatieve werkgelegenheid is. We hebben te maken met de volgende vicieuze cirkel: heel beperkte industrialisatie > lage stedelijke inkomens > import van goedkoop voedsel en lage prijzen voor lokale agrarische producten > beperkte landbouwontwikkeling > beperkte bredere sociaal-economische ontwikkeling > beperkte industrialisatie. Of kunstmestgebruik in een context van ISFM, begeleid door talrijke sociaal-economische beleidsmaatregelen, de 'silver bullet' kan zijn om deze cirkel te doorbreken, blijft de vraag.

5. Afsluitende conclusies van Breman e.a.

In sectie 3 zeggen Breman e.a. dat naast kunstmestgebruik zeven andere begeleidende beleidsmaatregelen nodig zijn. Ook zeggen zij in die sectie dat samenwerking tussen beleidsmakers, handelaren en boeren vereist is. In hun afsluitende conclusies wordt ook nog de introductie van

kleinschalige mechanisatie aanbevolen. Zij verwijzen ook naar het werk van Niek Koning die beargumenteert dat Afrikaanse landen hun markten moeten beschermen tegen voedselimporten [6]. Dit laatste, hoewel correct, gaat waarschijnlijk niet snel gebeuren in dit tijdperk van vrije-markt liberalisatie en de weigering van Afrikaanse politieke elites hun boeren serieus te ondersteunen.

6. De illusie van het intellectuele holisme

Volgens Breman e.a. zijn de belangrijkste redenen van de achterblijvende landbouw in Afrika de arme gronden en lage bevolkingsdichtheid. Naast de door hen sterk benadrukte 'silver bullet' van kunstmestgebruik worden in hun boek een toenemend aantal andere begeleidende beleidsmaatregelen genoemd die nodig zijn, oftewel steeds meer *conditio's sine qua non* of voorwaarden (*preconditions*) of 'silver bullets' komen tevoorschijn. Hun benadering van een 'stap-voor-stap eliminatie van de meest beperkende factoren' klinkt gemakkelijk, maar het probleem lijkt te zijn dat vele meest beperkende factoren tegelijkertijd geëlimineerd dienen te worden om resultaat te boeken. Wanneer zo veel *bottlenecks* gelijktijdig aangepakt dienen te worden kan men nog nauwelijks van een stap-voor-stap benadering spreken. Koning (2017: p.215) vraagt zich in zijn boek af of sommige programma's "gewoonweg niet te ingewikkeld zijn voor de mensheid om te managen?" In een eerdere publicatie heb ik dit zelfde dilemma 'de illusie van het intellectuele holisme' genoemd [7]. Het is onwaarschijnlijk dat we multidimensionale problemen met zo vele facetten met alleen intellectueel redeneren kunnen oplossen. De ongewenste neveneffecten van de moderne landbouw (zoals de huidige N-crisis) tonen ons onvermogen om technologische, economische, milieu en klimaatfactoren te integreren.

7. Intuïtieve kennis

Volgens de filosoof Spinoza is het intellect of de rede - het logische oorzaak-en-gevolg denken - niet de enige of de beste methode om superieure kennis te ontwikkelen. Hij is van mening dat intuïtie in meer complete kennis resulteert. De rede dient zo ver als mogelijk getraind te worden, maar dient ook aangevuld te worden met intuïtieve kennis [8]. De volgende vraag is dan of intuïtie getraind kan worden? Volgens mij kan intuïtie als zodanig niet getraind worden, aangezien het 'voorbij' het discursieve oorzaak-en-gevolg denken ligt, intuïtie functioneert op een niveau 'voorbij' het rationeel-empirisch bewustzijn. De 'ontvankelijkheid' voor intuïtief functioneren kan echter wel verruimd worden door technieken voor bewustzijnsontwikkeling, als onderdeel van de persoonlijke ontwikkeling (*Bildung*). Zowel (natuur én sociale) wetenschap als methoden voor persoonlijke ontwikkeling, zowel rede als intuïtie, zowel naar buiten als naar binnen gerichte benaderingen zijn nodig om geïntegreerde ontwikkeling te faciliteren.

8. Mentale transformatie

Koning (2017) spreekt op de twee laatste pagina's van zijn boek over de noodzaak van een 'mentale transformatie' om voldoende 'sociaal kapitaal' te genereren voor de door hem gewenste ontwikkelingen. Breman e.a. benadrukken de noodzaak van samenwerking tussen beleidsmakers, handelaren en boeren. En Veerman vatte het samen in de zin: "Het moet gaan over gecoördineerde ontwikkeling vanuit de wil om samen iets te bereiken". Ten aanzien van deze gezamenlijke wil en gecoördineerde ontwikkeling denk ik dat het begrip 'collectief bewustzijn' belangrijk is. Het collectief bewustzijn integreert een samenleving, het is als het ware de 'onzichtbare hand' die 'de dingen bij elkaar houdt', het is 'de lijm' die collectieve actie mogelijk maakt [9].

Een hogere 'waarde' van het 'sociaal kapitaal' vraagt om een 'hogere kwaliteit' van het onderliggende collectief bewustzijn, wat op zijn beurt vraagt om een 'hogere kwaliteit' van het individuele bewustzijn van de samenstellende leden van een zeker collectief, oftewel wat Koning een 'mentale transformatie' noemt. Wellicht is de 'silver bullet' voor landbouw- en sociaal-economische ontwikkeling in Afrika niet zozeer 'kunstmestgebruik in een ISFM context', hoe belangrijk dat ook is, maar de 'mentale transformatie'

van grote aantallen individuele personen. Ofschoon ik niet claim de 'uiteindelijke silver bullet' te hebben, lijkt meer belangstelling voor persoonlijke ontwikkeling of *Bildung* wel gewenst. Mogelijkerwijs, is de belangrijkste 'grondstof' voor ontwikkeling de 'human resource'. De intellectuele, intuïtieve en spirituele ontwikkeling van de mens als 'silver bullet'?

Eindnoten

¹ Henk Breman, Antonius G.T. Schut and No'am G. Seligman (2019). *From fed by the world to food security. Accelerating agricultural development in Africa*. Plant Production Systems, Wageningen University, The Netherlands.

² Lange-termijn contracten in Mozambique, Kenya, Tanzania en Zambia en ongeveer 50 korte-termijn opdrachten, voornamelijk in Sub-Sahara Afrika.

³ Van Eijk T. (2007). *Ontwikkeling en arbeidsethos in Sub-Sahara Afrika*. Het belang van gedragsverandering en bewustzijnsontwikkeling. Royal Tropical Institute (KIT), KIT Publishers, Amsterdam. ISBN: 978 90 6832 610 9. [Dit boek is niet langer leverbaar. Een pdf file kan hier gedownload worden: [VEijk-17febr](#). Een kortere Engelse versie is wel beschikbaar]. Van Eijk T. (2010). *Development and Work Ethic in sub-Saharan Africa*. The mismatch between modern development and traditionalistic work ethic. Lulu [see Chapter 5: Work Ethic and Gender].

⁴ <https://www.foodlog.nl/artikel/irrigatie-in-afrika-wat-een-nonsens/#reageer>

⁵ Van den Ban A. (2002). Increasing the Ability of Farmers to Compete in the Market. *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 2002, vol. 8, no. 2.

⁶ Koning, N., 2017, *Food security, agricultural policies and economic growth. Long-term dynamics in the past, present and future*. Earthscan from Routledge. Een boekbespreking is hier beschikbaar: Van Eijk, T. (2017b), [Toekomstige voedselzekerheid vereist onorthodoxe landbouwpolitieke keuzes en mentale transformatie](#). *Civis Mundi* digitaal # 53, december 2017.

⁷ Subhoofdstuk 11.2 in: Van Eijk, T. (1998). [Farming Systems Research and Spirituality. An analysis of the foundations of professionalism in developing sustainable farming systems](#). PhD thesis, Wageningen Agricultural University, The Netherlands.

⁸ Voor meer over de rede en intuïtie, zie hoofdstuk 5 *Kennis als een drieluik* in Van Eijk 2017. Van Eijk T. (2017). [Spinoza in het licht van bewustzijnsontwikkeling](#). Lulu.

⁹ Zie subhoofdstuk 9.2 *De bewustzijnsfactoren* in Van Eijk 1998.